

O »UNUTARNJIM« ODLIKAMA SUMARTINSKOG GOVORA

LJILJANA STANČIĆ

Institut za jezik, Sarajevo

UDK 808.62—087

Izvorni znanstveni rad

Pragmatska razina stanovitog izričaja, osobito ekspresivni izrazi i ekspresivna leksika, definira, umnogome, njegovu fizionomiju te, na sebi svojstven način, osmišljava specifikume i razlike strukturno srodnih govora.

Postoji u nas zanimljiv, izdvojen prostor, otočić na otoku, mala jezična zajednica što baštini pamćenje o vlastitom iskonu i vrelu, a baštinjeno čuva i u sučeljavanju s drukčijim, većinskim, vitalnim, u opiranju presudnijim utjecajima svoga okružja — bračke čakavštine, amalgamirajući iz suživota s njom eufoničan, osobit i prepoznatljiv ambijentalni kolorit. I dijalektološka literatura često pominje taj punkt na zemljopisnoj karti Brača, apostrofirajući ga kao kuriozum i rado nazivajući »štokavskom oazom na čakavskom otoku«. Riječ je, dakako, o govoru žitelja Sumartina, naselja smještenog na istočnom dijelu otoka, mjesta znanog ne samo po pamćenju vlastitih korijena, eteričnih sjećanja na Itaku, nego i točnog datuma svoga rođendana.¹

Ispunjena progonima, bježanijama, ali i pobjedama nad nedaćama, čija je kruna i sam opstanak na škrtoj zemlji, njegova nevelika, tek nekoliko stoljeća duga povijest rječit je svjedok čvrstine, gotovo tvrdoglavosti te male družbe upravo u očuvanju izričaja predaka, stalno izloženog opasnosti asimiliranja u čakavštinu starosjedilaca. Pribjeglice /ili »dogoni«, »nuovi abitanti«, »Primorjani« — kako su ih sve nazivali starinci, nimalo oduševljeni njihovim dolaskom već i zbog povlastica i privilegiranog statusa što su im dali Mlečani² — potjecali su /po znanom porijeklu prvih pridošlih obitelji³/ iz Bosne i Hercegovine, te iz Makarskog primorja i makarskog zaleđa. Bježeći pred Turcima za kandijskog rata, a predvođeni franjevcima, na »osmi

¹ Petar Šimunović, *Brač*, vodič po otoku, Turistički savez općine Brač, Zagreb 1987, str. 147.

² Andre Jutronić, *Iz kulturne prošlosti Brača*, Matica Hrvatska, Split 1970, str. 186.

³ Andre Jutronić, *Naselje i osnivanje Sumartina na vrh Brača 1645. g.*, Jadranski dnevnik, br. 5. i 6, od 8. siječnja, Split 1938 ; Andre Jutronić, *Naselje i porijeklo stanovništva na otoku Braču*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knj. 34, Antropogeografska ispitivanja, JAZU, Zagreb 1959, str. 204—215; P. Šimunović, *Brač*, str. 147.

kontinent«, u njegovu pustu, nedirnutu uvalu Sitno stigli su na blagdan Sv. Martina — 11. XI. 1645. godine i na tom nenastanjenom prostoru osnovali naselje. Taj će svetac postati patronom mjesta i već od 1646. godine u arhivskim se spisima susreće naziv San Martino⁴. Kasniji lik *Sumartin* izveden je iz talijanskoga, a analogijom prema oblicima imena starijih bračkih mjesta: Supetar, Sutivan, te ustanovljen 1890. s utemeljenjem pošte⁵. No, starinci ga mi tada, mi kasnije nisu prihvatili, oduvijek su taj predjel i potonje naselje zvali Vrh Brača (vrh = istok).⁶

U očuvanju idioma »dogonaca« velike zasluge imala je i franjevačka zajednica što je razvila znatnu prosvjetiteljsku djelatnost, naročito od 1783. godine, kada su inaugurirani status samostana i samostalnost župe⁷. Ipak, najveći doprinos tomu dala su, izravno ili svojim djelima, četiri fratra: autor Makarskog ljetopisa (od 1773. do 1781. godine) — *fra Petar Antulović*⁸ (Sumartin, 1705 — Makarska, 1781), i trojica uzornih Andrija — domaći književnik, kroničar sumartinskog samostanskog ljetopisa, *fra Andrija Stančić* (Sumartin, 1706 — Sumartin, 1778), koji je i u jeku pisanja na talijanskom pisao »u naš hrvatski jezik«,⁹ potom pjesnik, pisac filozofskih i pravnih radova, rodoljub i »jedna od najutjecajnijih političkih osoba u Dalmaciji«¹⁰ 19. stoljeća — *fra Andrija Dorotić*, (Sumartin, 1761 — Sumartin, 1837), te, napose, *fra Andrija Kačić Miošić*, znameniti narodni pjesnik (Brist, 1704 — Zaostrog, 1760), koji je boravio u Sumartinu od 1745. do 1750. godine,¹¹ udarivši (1747) i temelje samostanu. Oko tog pothvata isplela se predaja o njegovom ogromnom požrtvovanju, ubilježena i na spomen-ploču iz 1878. godine: »Ocu Andriji Kačiću, koji samostan ovaj zasnova, kamenje na vlastitih ramenih noseći, mužu slavnomu, pjesniku neumrlome, naroda ljubimcu (...) harno potomstvo«, nadahnivši Nazora da iz nje satka impresivne motive romana *Pastir Loda*.

Kačićeve knjige *Pismarica* i *Korabljica*, pisane duhom¹² i izričajem bli-

⁴ Petar Šimunović, *Sumartinska onomastika*, Rasprave Instituta za jezik, knj. 1, Zagreb 1968, str. 106.

⁵ P. Šimunović, *Sumartinska onomastika*, str. 106.

⁶ P. Šimunović, *Brač*, str. 148.

⁷ P. Šimunović, *Brač*, str. 147.

⁸ fra Karlo Jurišić, *Jedan pisac i jedan svetac iz Sumartina*, »Sidro«, župski list župe Sumartin, god. II, br. 2, Sumartin 1977, str. 10.

⁹ Citirano prema: V. Kapetanović, *Sumartinski rodoljub*, »Sidro«, god. I, br. 1, Sumartin 1976, str. 13.

¹⁰ Usp. *Enciklopedija Jugoslavije*, Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1984, str. 536; V. Kapetanović, *Sumartinski rodoljub*, »Sidro«, god. I, br. 1, str. 12—17.

¹¹ F. K. J., *Najslavniji stanovnik Sumartina (1745—1750)*, »Sidro«, god. III, br. 3, Sumartin 1978, str. 4—8.

¹² Usp. Kačićeve stihove iz 126. pjesme *Razgovora ugodnog* (cit. prema F. K. J., *Najslavniji stanovnik Sumartina*, str. 8) :

Bračani su na moru junaci

Kano moji na suhu Kotarci;

I prije su se s Turcim bili,

Te ih jesu vazda pridobili.

skim Sumartinjanima, postale su omiljenom pučkom lektirom, narodnim brevijarima. Činjenica da i danas u Sumartinu ima ljudi što čuvaju prva izdanja tih »libara«, a i onih što znaju mnoge dijelove i pjesme iz njih napamet¹³ zorna je i životna potkrijeпа u literaturi osvijetljenoj ulozi Andrije Kačića Miošića u utemeljenju standardnog jezika, velikog utjecaja njegovih popularnih djela na izričaj svih slojeva puka.

Zanimljiv je i podatak da su sumartinski fratri od 1665. pa do 1751. godine matične i druge samostanske knjige dijelom ispisivali i na bosančici (Codices, Theca I, Theca II), mada je upotreba ovog pisma bila više svojstvena bračkim popovima — narodnjacima, zvanim »ilirici«, dokazujući i time svoju povezanost s pukom.¹⁴

O sumartinskom govoru pisano je dosta i meritorno. Izdvajali su ga ili opisivali dijalektolozi poput M. Rešetara, A. Belića, M. Hraste, P. Šimunovića¹⁵ i dr., a postoji i jedna rukopisna monografija o tom mjesnom idiomu iz 1929. godine koju je kompetencijom izvornog govornika uobličila Pavica Novaković.¹⁶ Opća je ocjena ovih autora da je riječ o štokavskom, ikavsko-šćakavskom govoru mlađeg tipa, sa stanovitim utjecajima čakavštine, napose u akcenatskom (znatna zastupljenost akuta) i fonološkom sustavu.

Zapravo, o njegovom formalnom ustroju, čijem deskribiranju uglavnom teže i interesovanja i krajnje ambicije dijalektoloških istraživanja — mnogo se zna. Izvan toga je nepoznanica; tek intuitivna, nepouzdana impresija njegovih izvornih govornika vezuje se za unutarnja mu svojstva, ono osobito što ga odvaja od bliskih i vrlo srodnih idioma, što mu daje specifičan ton i neponovljivost, kao, recimo, »paradoks« da Sumartinjani imenuju i ono što nemaju a za čim žude, pa odlazeći u vinograde, maslinjake, »sade« usred kamenjara i »buška« — Nazorovih »šikara i šipražja«, kažu: *iša sãn ù poje* (polje).

¹³ Primjerice, mnoge pjesme iz Kačićeve *Pismarice* i danas citira Sumartinjanka Marija Aničić, koja ih je naučila od svog djeda.

¹⁴ Andre Jutronić, *Iz kulturne prošlosti Brača*, »Bosančica na Braču«, Split 1970, str. 195.

¹⁵ Milan Rešetar, *Der štokavische Dialekt*, Schriften der Balkankommission Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Linguistische Abteilung VIII, Wien 1907, str. 48; Aleksandar Belić, *Dialektologičeskaja karta serbskago jazyka*, Petrograd 1905, str. 14; Mate Hraste, *O štokavskim govorima na Braču*, Brački zbornik, knj. 1, Split 1940, str. 43—46; Mate Hraste, *O štokavskim govorima na Hvaru i Braču*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta, Zagreb 1951, str. 374—396; Petar Šimunović, *Sumartinska onomastika*, Rasprave Instituta za jezik, knj. 1, Zagreb 1968, str. 89—119; A. Sujoldžić, B. Finka i P. Šimunović, *Sličnosti i razlike u govorima otoka Brača kao odraz migracijskih kretanja*, Rasprave Zaveda za jezik, sv. 14, Zagreb 1988, str. 163—184.

¹⁶ Riječ je o rukopisu Pavice Novaković (Sumartin, 1899 — Split, 1981): *Sumartinski govor* (radnja za profesorski ispit), Sumartin 1929, str. 1—138. Ova monografija, osim akribične deskripcije sumartinskog idioma, prezentira »ogled« iz živog govora, fragmente iskaza zabilježene od znalački i sretno odabranih informatora, te daje dragocjen popis poslovice, frazema, dužih diskurza, kojima se, jednim dijelom, koristila i autorica ovoga teksta.

O onom magičnom fluidu što oživljava uvijek iznova kad živa riječ poteče i raskrili se, kad zazvoni zvukom i ritmom neuhvatljivu kantilenu i razlije je, široko i suvereno, rukavcima vlastitih nutarnjih sila — rijetko se ko usuđuje što napisati, čak i ako je u pitanju moguća percepcija. Uzmimo samo intonaciju, koja je važno i značajno razlikovno i izražajno sredstvo, izrazitost kojom, vrlo često, duboki, uvijek zgusnuti trenuci emocije progovaraju prirodnim zvukom, posebno u idiomu obojenom mediteranskim mentalitetom govornika. Ona, pokatkad, kao svojevrsan kontekst utječe i na akcepciju riječi, temeljno značenje njeno, i uspijeva ga preoblikovati u posve oprečno.

Ilustracije radi, u sumartinskom govoru čest je izraz: *majka is* / = manjka ih, odnosno prez. glagola manjkati i gen. i ak. zamj. oni, sa supstituiranom fonemom *h*/. Međutim, ova fraza, izgovorena povišenom intonacijom: *mājka īs!* — ne znači da nečega manjka, već, upravo, da ga ima u izobilju. Kako se u komuniciranju uobičajilo i ustalilo, ovo je značenje postalo primarno, pa nova, drukčija modulacija, s ironijom u tonu, primjerice kad zadirkujete nekog od mještana kako ima »puno šoldi«, a ovaj vam uzvraća: *majkā-is!* — znači nijekanje.

Ne ulazeći podrobno u ovakve finese, jer potencijalna htijenja u tom smislu sužava i prostor i prigoda kojoj je tekst namijenjen, želja nam je da, osim predstavljanja jednog interesantnog jezičnog miljea, upravimo pozornost, bar fragmentarnim izdvajanjima, na zanemarivan aspekt u opisivanju naših govora¹⁷, na potrebu osvjetljavanja bar dokučivih tajni njihove izražajnosti, ekspresivnosti koja je u odnosu na »bezbojni« standard uvijek znakovit sinonim osobitih svjetova i njihovih podneblja.

Izdvajamo kao potkrijepu primjere bogatih izražajnih varijacija kojima i priprosti puk i izobraženiji izvorni govornici opisuju strah i načine ispoljavanja tog afekta, obično u šaljivim pripovijedanjima zgoda o »kozlacima« (vukodlacima), u kazivanjima što žele postići poseban efekt na slušateljstvo. Taj efekt polučuje i emocionalna obojenost, posebno u kumuliranim jedinicama /kakav je posljednji primjer/ kojima se eksplicira referent i gradiira ekspresija, te intonacijom, jačinom i tempom govora, a u realizaciji, samom govornom aktu — obilnom mimikom i gestikulacijom.

Urtā Vlško u vrāta, ulētijo ū kuću¹⁸, *prīstrašijo se*, nīti je zakrakūnā vrāta, ni nīšta ōd strā.

¹⁷ Iako je posvećen standardnom leksiku, usp. u ovom smislu poticajan rad Milorada Dešića: *Ekspresivna leksika u srpskohrvatskom jeziku*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane (Zbornik referata), MSC, br. 11/2, Beograd 1982, str. 71—87, te osobito tekst Božidara Finke, *Čakavske stilističke studije*, *Suvremena lingvistika*, 5—6/1972, str. 15—19, koji se bavi upravo ovim aspektom analize govora.

¹⁸ Sumartinjani u govoru ne razlikuju foneme č i ć. Obje se izgovaraju kao neutralizirani, središnji glas — č. Zbog eventualnih tehničkih poteškoća, u primjerima nisam provela to bilježenje.

Ustrčesa se mēni mǎlo život, ma jā se skūpijo, pa ājde!

/Život ima značenje kao u kontekstu — vās me život bolī/

Kādā su svīšili nadīva, šjora Marijeta je bōje pōgledala u brōnzin, za vīdī jēsū li skūvāne dūvenice, i okočēnila se ...«

/= ukočila se/

Jūdi, štā sǎn se prīpā! Dī ću pūl sela u ūru popónoći! Ustrávijo san se, kǎ šta bi i svī...

Kal sǎn izaša na pūt ol Svētega Rōka, ōlma su mi se nōge pōsikle ... Po cilen sǎn životu ćútijo jěžūre, trčesa san se ka šlvka — ma, stīska sǎn zūbe i ōdijo nǎprīd.

Grēn jā, dŕščēn, sŕce mi rebatīje ka da će iskōči. Dōšlo mi je zǎplaka i zavīka, ali me nīšto stīsklo u pŕsimān, kǎ mōra, pa nīsan nīšta mōgā, ni plākā, ni zvā.

Ustrávijo se jā, trēsen se, dīže se mēni kǎpa, brāco mōja!

Poseban vid ekspresivnosti u ovom mjesnom govoru izražen je i u osobitim individualnim iskazima i u narodnim izrekama, frazeologizmima i poslovicama, od kojih je mnoga uspjelo poređenje, perifraza, svojevrsna metafora.

Pōp je navīstijo mīsu glāson šta se trīesa kō u berēkuje kal upāde u bocūn /... kao u (velike) muhe.../

Molávala san pīnu ka ōbotnica kal je nataknu nǎ osti. /= bijes/

Dok je ōna, kǎko-tǎko, a kad ide, izgubi ja i oči i rūke i svē.

Vrākus! Svē bi mōgā na drōbu ispec. /kaže se za neuspješan ribolov/

Stojī mu na rōziman. /= smeta mu/

Frīgāj se! /= nije mi stalo do tebe; prema: frīgat, tal. frigere, pržiti/

Žēna će mu bŕzo u slamu. /= dobit će dijete/

Bīt u slābīn vōdān. /= biti u teškoćama, neprilikama/

Činū mi zūbi vōđu. /kaže se kada se nekomu otvori apetit, ne samo na hranu/

İsciri(t) zube /= rugati se, cinično se smijati/

Svē je ōnō: prōmučāj pa prōlīj! /= bezvrijedno, loše/

Kakvī je, dā bi mu šōlad da ga vīdīš.

Smŕklo bi ti se da je vīdīš.

Gǎdna kǎ ūra nōči. /= kao pomoć/

Kō da je vrāgu svōja (svōj).

Frājala bi dōtu svēte Āne. /kaže se za rasipnicu; = potrošila bi, profuókala bi miraz.../

Nē znā tōvār štā je petrūsīmul. /... peršun; jedna od semantičkih varijanata lat. izreke: margaritas ante porcos/

Kao i jedrim, jezgrovitim i probojnim, šaljivim i sarkastičnim iskazima, sumartinski idiom bogat je osobitim leksičkim metaforama — uobičajnim u stanovitim kontekstima svakidašnjega komuniciranja, time donekle neutraliziranog figurativnog značenja, nastalog intuitivnim poimanjem srodnosti različitih referenata.

Primjerice, iskaz: *Ūvatijo je sřdela u skřli* — ne odnosi se na sretan ulov, već na nevesele strane đaćkog života. Značenje je, naravno, preneseno, a *tertium comparationis*, ono čime je asociirano je usoljena riba — slane srdele, i motivaciona mu je baza: prošao je slano u školi /usp.: Ako te ūvatin, pláti ćeš mi ga sláno/. To figurativno značenje, i danas živo, bilježi i RMS¹⁹ (str. 961) sa potvrđama iz Nazorovog djela: »Nemaju snage odrapiti djeci palicom po dlanu par takvih srdela da ih pošteno osjete«; *sřdela* ž. l.zool. sardela (...) 2. fig. pokr. *udarac šibom po dlanu, packa.*«

Mnoga su figurativna značenja u nekih riječi često frekventnija od neutralnih, primarnih:

sřćijavac (ica) je čovjek što se lako rasrdi, a ova je semema izvedena i motivirana akcepcijom imenice *sřćija* = sušica, tuberkuloza;

inpaštar (m) je melem, flaster koji se lijepi na kožu (tal. *impastro*) i iz toga je značenja izvedena metafora za dosadnoga čovjeka, priljepka; *břža* (ž), dem. břžeta (tal. bugio = rupa); »přć ū břžu«, osim osnovnog, ima značenje: otići u tamnicu, koja asociira na mrak, stiješnjenost.

galřiot (m) je u živom govoru Sumartinjana samo: ugursuz ili vragolan, u afirmativnom ili negativnom karakternom određenju, ovisno o intonaciji koja ga definira, a prema primarnom, iščezlom značenju spona je, mada izbljedjela²⁰, profesija za koju se vezuju ove osobine. Obje sememe bilježi i RMS (464) : »*galřiot* m. tal. pokr. 1. ist. a.brodar, mornar b. osuđenik koji radi na galiji 2a. hip. obešenjak b. pej. nevaljalac.

Zapravo, motivaciona baza mnogih prenesenih značenja je prozirna i rijetki su slučajevi u kojih je teže izvršiti semantičku rekonstrukciju, kao u primjeru:

glřv(a, o) — »zřje je přsve *glřvo*« /jelo od zelja/ u značenju bljutavo, neslano, mada je moguće naslutiti njegova asocijativna polja.

¹⁹ *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knj. V, Matica srpska, Novi Sad 1973.

²⁰ Moguću izbljedjelu motivacionu vezu trebalo bi tražiti u povijesnom pamćenju naroda. Naime, *galřioti*, momčad na bračkim galijama, birani su iz redova pučana, kapetani — poglavito iz redova plemića. Kada je na Braču, poslije pada Mletačke Republike (1797), izbila pobuna pučana, na njenom su čelu bila dva pomorska kapetana. /Usp. A. Jutronić, *Brač*, Enciklopedija Jugoslavije, str. 396/. Novi stanovnici su se zbog svojih povlastica držali po strani u sporu između bračkog plemstva i pučana, iz čega je, vjerojatno, motiviran i poseban odnos prema »galřiotima«. /O držanju »dogona« v.: A. Jutronić, *Iz kulturne prošlosti Brača*, str. 187/.

Posebno su dojmljive »individualne« metafore, slikoviti i plastični iskazi darovitih »pričalica«, kod kojih riječ često znači više, poput ovog izraza umjerenosti u »iću«:

»A štà sán izijo — bôb krùva i rìzicu mjesa.«

Njegova je metaforičnost ostvarena i na formalnom planu, osobitim, stilematiskim izražavanjem kvantitativnosti (tzv. nekonvencionalnim partikularizatorima, odnosno otvorenom klasom kvantifikatora),²¹ naročito u posljednjem pragmatičnom iskazu: *rizica mjesa* (rizica prema rizi, tal. riso = = riža), gdje je tvorbenim sredstvima deminucije izvedena, i za ovaj govor; posve neobična partitivnost, značenje jedinice, zrna. Valja dodati da u sumartinskom izričaju u izražavanju kvantitativnosti postoje i specifična neutralna značenja u kojih je još osjetan lingvistički put njihovog nastanka (npr. adverbijalizacija) i lako uočljiva motivaciono-figurativna veza s poticajnom riječi — primjerice : *pínku* (pinkicu) je prilog sa značenjem komad(ić), malo : »Pústo šta je svítliło ono *pínku* svičē«, — »Njû vòlin *pínku* vîšē« — a značenje mu je izvedeno prema leksemi : *pínka* = košpica.

Funkcionalno-semantička kategorija količine izražava se u ekspresivno obojenim iskazima i numeričkim kvantifikatorima:

Miġsa, dvádēsēt i pét ġōdina nisan ga izijo kilo fřiškega.

Dvā lista zēja (...) pa jā kâ i krāj.

Kvantifikacija se, naravno, izražava i različitim sredstvima deminucije i augmentacije, a tim se sredstvima, posebno u živom govoru, izražavaju i druga značenja: hipokoristična, deminutivno-hipokoristična, šaljiva, pežorativna i dr., odnosno značenja emocionalno obojena. Čest je, dakako, slučaj da se šaljiva ili ironična nijansa preklapa i prepliće sa hipokorističnom, pa i pežorativnom; pežorativna, izražena augmentativima, sa šaljivom, ironičnom i sl., ovisno o stavu govornog lica, demonstriranim modulacijama glasa, varijacijama tonskih registara, emfatičnom ili emotivnom prizvuku koji diferencira smisao izgovorenog, te ovisno o tomu kakva je recepcija poruke u adresata.

Ilustracije radi, izdvajamo samo nekoliko čestotnih augmentativa i deminutiva sa afektivnim značenjima:

labārōna (ž) /augm. od *lābara*, sa tal. augmentativnim sufiksom -ōna, = žena što puno govori, ali ne bezobrazno/ u različitim kontekstima živog govora ostvaruje različita značenja, od pežorativnoga, svojstvenog augmentativu, do šaljivog, ironičnog i ciničnog;

šporkāčōna (ž), *šporkačūn* (m), pored *šporkuja* i *šporkūj* /usp.: Klaić²² (1286) — »špōrak, rka, rko, tal. sporco = nečist, prljav, gadan, gnusan;

²¹ Predrag Piper, O tipovima kvantifikatora u srpskohrvatskom jeziku. Naučni sastanak slavista u Vukove dane (Zbornik referata), MSC, br. 11/2, Beograd 1982, str. 100.

²² Bratoljub Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi*, Zora, Zagreb 1974.

prenes. nepristojan, nečastan, nepošten, nemoralan; *špòrkulja*, 2. mn. *špòr-
kūlja* — prljava žena, prljavica«, s tal. augm. sufiksima za ž.r. -òna i augm.
oblika za m.r. sa vokalskom alternacijom -ūn prema tal. -òne/ — osim
pežorativne, pogrdne nijanse može imati, osobito u emfazama, hipokori-
stičnu (u komuniciranju s djecom: »šporkàčòno mālā«), šaljivu, ironičnu i
sarkastičnu konotaciju;

muškīć (m) = muškarac, momčić, dječarac, dem. prema muški (ovaj
prilog u imeničkoj službi isključiva je nominacija za osobu muškog spola) :
»Ona stāra š čerōn tāmo-vāmo, à onō *muškīci* radū, mūču se, ma nēma kō
ūpravi«. U mnoštvu deminutiva tipa: *đitić* = mali Isus (za muško dijete
se uvijek kaže : mālī) i ovaj gotovo uvijek u realizaciji ima deminutivno-
hipokoristične, nježnije registre, što ne isključuje i ostvarenja drugačijih
tonaliteta kad ljudi govore, poput dominirajućeg u izričaju Sumartinjana —
šaljivog i podrugljivog.

Muškārdīn (m) — R.SANU²³ (364) : »*muškārdīn* (tal. muscardino) pokr.
pogr. *muškarac koji se preterano doteruje, ulepšava, gizdavac, kicoš*«. Iako je
po tal. dem. sufiksu -ino riječ o deminutivu, značenje ove lekseme i u
sumartinskom je idiomu primarno pogrdno. No, osim te akcepcije, ona
ima i sekundarna, afektivno obojena značenja, od šaljivo-ironičnog, sar-
kastičnog, ako se ta etiketa kao kvalifikacija upućuje neuglednoj, neu-
rednoj osobi, do hipokorističnog, ako se, primjerice, upućuje lijepo i skladno
odjevenom dječaku.

Nije rijetkost da živa riječ i hipokoristična značenja, što se vezuju
uz deminutivna, preobličava u posve oprečna:

pīpe je hipokoristik od *pīpavac* i ovaj lik ne bilježe naši rječnici.
Leksema *pīpavac* u prenesenom značenju znane akcepcije je čovjek što
polako radi, nevoljko obavlja bilo kakvu radnju. Ovu leksemu i ovo pre-
neseno značenje bilježi i RMS (426). *Pīpe*, uz hipokoristično-šaljivu ni-
jansu, unatoč svojoj morfološkoj strukturi, najčešće ostvaruje pežorativnu
i pogrdnu nijansu značenja.

Prema ovim figurativnim značenjima razvile su se u sumartinskom govoru
osobite upotrebe glagolskih oblika:

pīpa(t) se /= polako raditi/ u intonacijskim preobražajima značenja
realizira mnoge od pominjanih emocionalno-semantičkih nijansi, uključu-
jući i neutralnu ;

pīpāj se! — u afektivno intoniranom iskazu ostvaruje posve diver-
gentno značenje — *brže radi!* — i kao dominantni ima izrugivački prizvuk,
te zapovjedno i pežorativno značenje, inače svojstveno imperativu. Daka-
ko, mentalitetu i iskazu otočanina nije stran i repertoar drugih tonali-
teta iz kompleksa pragmatških značenja, a, upravo, ovaj primjer najzornije
ilustrira koliki raspon u skali semantičkih preobražaja može ostvariti živa
riječ.

²³ *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, knj. XIII, SANU,
Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd 1988.

U posebne, značajno zastupljene, ekspresivne odlike sumartinskog idioma mogu se pribrojiti i izrazi iz dječjeg govora, onomatopoetske riječi ili — tzv. Lallwort (deformirana riječ iz svakidašnjeg leksika, ili leksema izvedena prema dječjem izrazu), koji upotrijebljeni u drukčijoj komunikativnoj sferi, u suobraćanju odraslih imaju i specifičan afektivni naboj:

bä — »Dâj *bä!*«, rjeđe — »Dâj *bä*kicu!« / = *daj*, pošalji *poljubac*/, deformirana riječca, svedena na slog, izvedena prema tal. *bacio* i : *bä*kit, *bä*kîn / = *poljubiti*, prema tal. *baciare*/ — izgovoreni izvan uobičajnog konteksta komuniciranja imaju uz nježne i šaljivo-ironične nijanse u značenju;

bôla / = *bol*, *râna*/ Lallwort je koji i odrasli upotrebljavaju u šali, obično se izrugujući hipohondru: »Koja strašna *bôla!*«

bûnbit, *bûnbin* — dječja riječ za piti, prema onomatopoetskoj riječi *bû* (kada dijete traži vodu ili neki drugi napitak, izgovara taj slog). Iz komuniciranja s djecom, prenijela se ova leksema u suobraćanje odraslih, uobičajila u šaljivom, ironično-sarkastičnom značenju: »dobro *bûnbi*« / = *puno pije*, »*cuga*«/.

Svi ovi fragmenti, istrgnuti iz živog govora, tek su jedan od fonova što obilježavaju unutarnja svojstva stanovitog idioma. Naravno, u izdvajanju posebnosti nekog govora, u spoznavanju njegove duše, živog pulsa što ga otkriva i kojim se prepoznaje i legitimira među srodnim i vrlo bliskim — ne valja zanemariti i druge razine iskaza, sfere izvan domene ekspresije, ekspresivnih izraza i ekspresivne leksike. Ilustracije radi, odvajamo tek jednu specifičnost koja na svoj način markira mjesni idiom Sumartina. U sintaksi ovog govora, na primjer, u odgovorima na upit neće se ponavljati glagol iz pitanja, već prezent glagola *biti* u licu i broju u kojem bi trebalo da bude upotrijebljeni glagol:

»*Přvaš li u crkvi?*« — »*Diğöd jēsân*, *diğöd nīsân*.«

No, riječ je o odlikama što ulaze u domen interesovanja dijalektologa, o fenomenima koje registriraju istraživački kvestionari. Zaključiti zato treba da je uobičajeni kvestionar »vanjskih elemenata« nužno zaokružiti i upotpuniti bar naznakama za izdvajanje unutarnjih, često ezoteričnih i perceptoru teže zamjetljivih realija što uveliko cizeliraju dojam o stanovitom idiomu, a, u krajnjem, definiraju i osmišljavaju i razlike u formalnom ustroju bliskih i srodnih izričaja.

A ekspresivni izrazi i ekspresivna leksika, pragmatični sloj o kojem je bilo riječi u ovom radu, ne odslikavaju, međutim, samo specifičnu izražajnu sferu nekog izričaja, oni su i refleks osobenog duhovnog sustava i svjetonazora, mentalnog obzora što prepliće prošlost i pamćenje jednog puka sa stvarnošću i sadašnjošću, novim dinamizmom koji smišlja i nove relacije i njima primjerene iskaze — obogaćujući ih mnoštvom mogućih značenja.

ÜBER DIE »INNEREN« MERKMALE DER SUMARTINER MUNDART

Zusammenfassung

Die Arbeit behandelt ein interessantes Idiom, »die stokawische Oase auf einer tschakawischen Insel« — die Mundart des Ortes Sumartin auf der Insel Brač. Die Arbeit enthält wichtigste Angaben über die Herkunft der Bewohner dieses Ortes, über die Geschichte ihrer Sprache und die ständigen Kämpfe um deren Erhaltung, aber der Hauptakzent liegt auf der Interpretation gewisser »innerer« Merkmale der Sumartiner Mundart. Über die »äußeren« Merkmale dieses Idioms wurde bei uns schon genügend und kompetent geschrieben. In der vorliegenden Arbeit tritt ein vernachlässigter Aspekt bei der Beschreibung unserer Mundarten in den Vordergrund — expressive Ausdrücke und expressive Lexik, da auch die pragmatische Ebene die Merkmale einer Sprache bestimmt.